

Δαρβινικό και θετικιστικό πνεύμα στις ιστορίες ζώων του Εμμανουήλ Ροΐδη

Εύη Βογιατζάκη

The Darwinian and the positivistic tendency in Roidis short stories dealing with animals: Focusing on “The story of a horse” (1894) and “The story of a hen-coop” (1897), it maintains that the metonymic and allegorical patterns of the animal short stories draw upon Darwin’s scientific thought, Taine’s aesthetics on fable, and Zola’s version of Darwinism as it appears in his preoccupation with the causal relations permeating phenomena. Darwin’s anthropomorphism and zoomorphism, and Zola’s notion of the human beast are employed in a web of reciprocal relationships between natural and social world to support Roidis’ aesthetic predilection for an art varying from the sublime to ridiculous. In drawing a constant parallel between man and animal for satirical and ethical purposes, Roidis’ text invites diverse discourses (philosophical or/and physiological treatise, social analysis, medical document and so on) thus creating the idiosyncratic and intricate style of his poetics.

Οι ιστορίες ζώων, που ανήκουν στα λεγόμενα Συριανά διηγήματα του Ροΐδη (γρ. 1891–1901), αποτελούν καυστικές σατίρες της τοπικής κοινωνίας. Όντας παραβολές διόρθωσης των ανθρώπινων ηθών, μέσα από τη διαρκή σύγκριση του ανθρώπου με τα ζώα και με κύριους πρωταγωνιστές τα τελευταία, γειτνιάζουν με το λογοτεχνικό είδος των μύθων ζώων το οποίο και εμπλουτίζουν με το επιστημονικό και θετικιστικό πνεύμα του 19ου αιώνα.

Εστιάζοντας στα διηγήματα “Η Ιστορία ενός αλόγου” και “Ιστορία ορνιθώνος” (1897), η μελέτη αυτή υποστηρίζει ότι ο παραβολικός χαρακτήρας των ιστοριών συγκροτείται μέσα από μετωνυμικά και αλληγορικά σχήματα τα οποία διαλέγονται με τις θεωρίες του Δαρβίνου και τη ζολαδική εκδοχή τους που ερμηνεύει την αιτιοκρατική συγκρότηση των φαινομένων μέσω του αναλογικού συσχετισμού μεταξύ του ζώου και του κοινωνικού, του ενστικτώδους και του ηθικού· ενώ έχουν πιθανότατα υπόψη τους και τις θεωρίες του Ι. Ταιν περί του λογοτεχνικού είδους των μύθων ζώων όπως αυτές αναπτύσσονται στη μελέτη *La Fontaine et ses Fables* (1860). Ο δαρβινικός ανθρωπομορφισμός και ζωομορφισμός, ο μεταμορφισμός φαινομένων και η ζολαδική έννοια του ανθρώπινου κτήνους αξιοποιούνται στη Ροΐδια σάτιρα και στηρίζουν την

αισθητική του “αισχρού και του γελοίου” (Ροΐδης, 1871:41), διαμορφώνοντας μια ποιητική η οποία ευνοεί το διάλογο μεταξύ επιστήμης και τέχνης.

Επιστήμη και λογοτεχνία

Στο κείμενο του “Άγγελου Βλάχου κωμωδία”, ο Ροΐδης επικαλείται πέντε επίλεκτα ονόματα του επιστημονικού πνεύματος της εποχής (ανάμεσά τους και τον Δαρβίνο) προκειμένου να στηρίξει την άποψή του ότι ο άνθρωπος “κατ’ ουδέν επερίσσευσε του κτήνους, και μεταξύ ημών και των προγόνων ημών πιθήκων, πλην της ουράς, ουδεμία άλλη υπάρχει ουσιώδης διαφορά” (Ροΐδης, 1871:29).¹ Εις αναζήτηση “διακριτικού τινος γνωρίσματος χωρίζοντος τον άνθρωπον από των λοιπών μαστοφόρων” (ό.π.:28), ο Ροΐδης αντλεί από την επιστημονική σκέψη της εποχής τις μεταφορές εκείνες που του επιτρέπουν τον αναλογικό συσχετισμό αλληλοδιαπλεκόμενων πεδίων σκέψης ή την εξομοίωση διαφορών, προκειμένου να εκφράσει κριτικές ή αισθητικές απόψεις.

Καταφεύγοντας στο “ευαγγελικόν σύστημα της παραβολής” (ό.π.:37), εξετάζει την ικανότητα προς συγγραφή εθνικής κωμωδίας συγκρίνοντας ένα ζωγράφο και έναν επιστήμονα ανατόμο και φυσιολόγο “κάτοχον της σμίλης του Bichat του Γάλλ και του Spurzheim”.² Ο Ροΐδης θα προκρίνει τον ανατόμο, φυσιολόγο ως ικανότερο να “λάβη κάλαμον δραματουργού [...] να μεγεθύνη και να καταστήσει ψηλαφητάς τω ακροατηρίω τας τροποποιήσεις και τας ανομοιότητας, τας οποίας υφίστανται παρά τω λαώ εκείνω [Κινέζοι] τα άλλως κοινά πάσι τοις ανθρώποις αισθήματα και πάθη” (ό.π.:39). Με το “λεξικόν φυσικής ιστορίας” ανά χείρας και με το θεωρητικό επιστημονικό εξοπλισμό που αντλεί από “τας δαρβινείους και βουχενριανάς θεωρίας” (ό.π.:28),³ το κείμενο παρέχει σαφή εικόνα των ενδιαφερόντων του Ροΐδη για την επιστήμη αλλά και της προδιάθεσής του στη χρήση της ως μεταφοράς για τον αναλογικό συνταυτισμό διαφορετικών φαινομένων.

¹ Πρόκειται για το γερμανό φυσιοδίφη Karl Vogt (1817–1895), τον Ludvig Eduard Buchner (1824–1899), γερμανό υλιστή φιλόσοφο, το γάλλο φυσιοδίφη και πατέρα της βιολογίας Lamarck Jean Baptiste de Monet (1774–1829), τον ολλανδό φυσιολόγο και υλιστή φιλόσοφο Jacobus Moleschot (1822–1893) και βεβαίως τον Κάρολο Δαρβίνο.

² Bichat Marie Francois Xavier (1771–1802): γάλλος ανατόμος, πατέρας της ιστολογίας και της παθολογίας. Frantz Joseph Gall (1758–1828): γερμανός φρενολόγος ιδρυτής της φρενολογίας (εκπόνησε μελέτες περί του εγκεφάλου σε ζώα και ανθρώπους). Johann Gaspar Spurzheim (1776–1832): μαθητής του Gall, γερμανός φρενολόγος. Και οι δύο τελευταίοι αναφέρονται από τον Cesare Lombroso (*L' Uomo delinquente*, 1876) ως εκείνοι που έθεσαν “τις βάσεις για μια εγκληματική ανθρωπολογία που με τη σειρά της δημιούργησε την έννοια του *εγκληματία ανθρώπου*, η οποία δεν απαντάται μόνο στην επιστήμη αλλά και στις τέχνες (π.χ. Ντα Βίντσι, Ρούμπενς, Γκαίτε, Ζολά, Μπαλζάκ)”. Βλ. σχετικά Γιάννης Πανούσης, “Εισαγωγή, Ο Lombroso και ο εγκληματιομορφισμός — μια διαχρονική σχέση” στο Τσεζάρε Λομπρόζο, *Ο Εγκληματίας άνθρωπος*, 2002:11–12.

³ Η αναφορά στον Ludvig Eduard Buchner (1824–1899) τον υλιστή φιλόσοφο, ο οποίος στο έργο του *Δύναμη και ύλη* (Kraft and Stoff) άσκησε κριτική στην τελεολογία και στη φυσική θεολογία, μας επιτρέπει την υπόθεση ότι ο Ροΐδης έχει όμοιες αναγνωστικές εμπειρίες με τον Δαρβίνο. Βλ. σχετικά Gilian Breer, *Darwin's Plots*, 2000:26–27.

Η μεταφορική και αναλογική χρήση της επιστήμης διανοίγει τις θεωρητικές επεξεργασίες του προς τη δαρβίνεια αποκαθήλωση της εξιδανίκευσης του ανθρώπου.⁴ Αντιπαραβάλλοντας ανθρώπους και ζώα, τονίζει τις αδυναμίες των πρώτων και προβάλλει υποδειγματικά την φυσικής τάξης ηθική υπεροχή των δεύτερων. Έτσι στην προοιμακή αφήγηση της “Ιστορίας Ορνιθώνος” το 1897 ο Ροΐδης γράφει:

Εξ όσων ητύχησα ή εδυστύχησα να γνωρίσω είμαι, πιστεύω, ο μόνος άνθρωπος όστις, αν τον ωνόμαζον ζών, δεν θα εθεώρει τούτο ως προσβολήν. Όσον συναναστρέφομαι τα ζώα, τόσον μάλλον πείθομαι, ότι δεν υπάρχει μεταξύ αυτών και των ανθρώπων καμία διαφορά [...] Το κυρίως διακρίνον αυτά από ημάς είναι ότι παρέλαβον από τους ανθρώπους όσα έχουσιν ούτοι καλά, και απέφυγαν να μιμηθώσι τα άχρηστα, τα επιβλαβή και τα γελοία. Ουδέποτε έγγεινε λόγος μεταξύ αυτών περί επισκέψεως του νέου έτους, ούτε περί καπνίσματος, ούτε περί φόρου επί του καπνού ή οιουδήποτε άλλου· δεν χαρτοπαίκτουσι, δεν πίνουσι παρά νερόν ή γάλα όταν είναι μικρά· δεν συντηρούν στρατούς, αγνοούν τι θα πει πατρίς και ιδιοκτησία, και εκ τούτου ούτε δίκας εγείρουσιν ούτε κινούσι πολέμους, αλλά μόνον μονομαχίας περί πραγμάτων τα οποία ενδιαφέρουσιν αυτά αμέσως και προσωπικώς, περί της νομής λ.χ. πολυχλόου τινός λειμώνος ή της ευνοίας ωραίας τινός ομοφύλου των, γάτας, σκύλας, λεαίνης, φοράδας ή ελαφίνας... (Ε. Ροΐδης, 1897:218–219).

Οι απόψεις αυτές επαναδραστηριοποιούν το μυθοπλαστικό και ηθοπλαστικό πλαίσιο της γραμματολογικής παράδοσης του μύθου ζώων το οποίο κατάγεται από την κλασική αρχαιότητα, εκτείνεται από τον Αίσωπο, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Οβίδιο και τον Montaigne⁵ ως τον La Fontaine και τον Κοραή, και αναβιώνει μέσα από τη φιλοσοφική και λογοτεχνική παράδοση διαφορετικών εποχών.

Θετικισμός και μύθοι ζώων

Το λογοτεχνικό είδος των μύθων ζώων στηρίζεται στη συγκριτική θεώρηση του ανθρώπου με τα ζώα επιδιώκοντας συνήθως το ιδανικό της διόρθωσης των ανθρωπίνων ηθών.⁶ Τα διηγήματα του Ροΐδη βρίσκονται στη γραμμή αυτής της παράδοσης η οποία εμπλουτίζει το σατιρικό της πνεύμα και με το θετικισμό του 19ου αιώνα, της ανατομίας των ηθών διά της χρήσης των επιστημονικών επιτευγμάτων της εποχής. Όπως αξιολογούσε ο Ροΐδης το 1896:

Ο τίτλος του διορθωτού του ρωμαϊκού κατήντησε να αμιλλάται κατά την γελοιότητα προς τον τετραγωνισμόν του κύκλου. Τούτον φοβούμενοι περιωρίσθημεν από ικανών

⁴ Έχει ήδη δημοσιευτεί η *Καταγωγή των ειδών* (1859) αλλά και *Η καταγωγή του ανθρώπου* (1871) το ίδιο έτος που γράφεται το κείμενο, ενώ υπάρχουν και λειτουργούν στο προσκήνιο οι θεωρίες του Hippolyte Taine (1828–1893), *Essais de la critique et d'histoire* (1865 και 1866), οι οποίες αντλούν από, και εκλαΐκεύουν τη δαρβινική θεωρία περί κληρονομικότητας, αλλά και το μυθιστόρημα *Thérèse Raquin*, 1867 του Zola και ο σχετικός με όλη την προαναφερθείσα θεματική πρόλογος του συγγραφέα σε αυτό. Βλ. σχετικά Lilian R. Furst, *Νατουραλισμός*, ²1990:22–30.

⁵ Επίσης κατά τον Μονταίν “ο άνθρωπος δεν είναι καλύτερος από τα ζώα”, βλ. Μισέλ ντε Μονταίνι, *Δοκίμια*, τομ. Β', 1983:154.

⁶ Βλ. και τη σχετική διατύπωση του Taine, “l'animal efface l'homme, ou l'homme efface l'animal. A chaque instant ici on aperçoit l'un à travers l'autre”. Η. Taine, *La Fontaine et ses fables*, 1932:191.

ήδη ετών να λέγουμε εις τους αναγνώστες μας παραμύθια περί γάτων, σκύλων, αλόγων, βοών και Συριανών συζύγων (Ροΐδης, 1896:162).

Σκιαγραφώντας τα ζώα, ο Ροΐδης υπερβαίνει το παραδοσιακό ηθοπλαστικό πλαίσιο του λογοτεχνικού είδους των μύθων ζώων καθώς η απεικόνισή του αξιοποιεί πλήθος επιστημονικών πληροφοριών περί της φύσης και του χαρακτήρα των ζώων ή και της συμβολικής θεώρησής τους μέσα από κείμενα διαφόρων φιλοσόφων και ιστοριοδιφών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το εισαγωγικό μέρος του διηγήματος “Ιστορία μιας γάτας”,⁷ όπου η ανάλυση του χαρακτήρα της γάτας εκτείνεται από τον “Βυφών” ως τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, τον Αριστοτέλη και τον Ηρόδοτο. Ανάλογα εισαγωγικά μέρη υπάρχουν σχεδόν σε όλες τις ιστορίες ζώων όπου η φιλοσοφική πραγματεία, συναντάται με την επιστημονική διατριβή, προσδίδοντας ένα ακαδημαϊκό πνεύμα στην κοινωνική σάτιρα που επιχειρείται μέσα από την πυρηνική ιστορία των διηγημάτων. Ταυτόχρονα η

Εμμανουήλ Ροΐδης (1836–1904)

κοινωνιολογική ανάλυση θέτει το θετικιστικό πλαίσιο αιτιοκρατικής και επιστημονικής υποστήριξης της λογοτεχνικής επιπόνησης που ακολουθεί. Είναι η εποχή όπου ο θετικισμός, ο δαρβινισμός και νατουραλισμός βρίσκονται σε άνθιση. Η μεταφορική ή αλληγορική χρήση των ζώων συντίθεται ως παραβολή, ελεγκτική και σατιρική ανθρωπίνων καταστάσεων, η οποία εκφράζει την κρίσιμη συνθήκη του “*homme physiologique*” (Zola, 1913:129) όπως φανερώθηκε από τις επιστημονικές ανακαλύψεις του 19ου αιώνα.

Το πνεύμα του Ροΐδη στις ιστορίες ζώων είναι συγκρίσιμο με — και πιθανότατα έχει υπόψη του — τις απόψεις που διατυπώνει ο Ταιν, στη μελέτη του *La Fontaine et ses Fables*, για τον τρόπο με τον οποίο ο Λαφονταίν και ο Μπυφόν απεικονίζουν τα ζώα.⁸ Αν, σύμφωνα με τον Ταιν, ο Λαφονταίν αντιπαρατέθηκε στον Καρτέσιο που παρουσίαζε τα ζώα ως μηχανές (Taine, 1932:165) και τα υπερασπίστηκε ενάντια σε μια κοινωνία που αντιμετώπιζε τα ζώα χρησιμοθηρικά (ό.π.:164), θεωρώντας τα βδελυρά και δυσώδη, και αν ο Μπυφόν τα παρουσίασε με τη διόρθωση και την τέχνη

⁷ Ε. Ροΐδης, “Ιστορία μιας Γάτας” (1893), *Άπαντα*, Δ' 392–404 (393).

⁸ Ο Ροΐδης έχει μελετήσει τον Ιππόλυτο Ταιν και παραπέμπει στη *Φιλοσοφία της τέχνης* ιδιαίτερα στο κείμενό του “Περί συγχρόνου εν Ελλάδι κριτικής”, 1877:256, 269 και 274.

ενός ακαδημαϊκού (ό.π.:206),⁹ ο Ροΐδης, κατ' αναλογία ανέδειξε τις ανθρωπόμορφες ιδιότητές τους αντλώντας από το επιστημονικό πνεύμα της εποχής του. Προκειμένου να προβάλλει την ψυχική και ηθική υπεροχή των ζώων, όχι μόνο πήγε στους στάβλους και στους ορνιθώνες (“il allait [...] dans les étables [...] dans le roulaillers”) διαβλέποντας την ύπαρξη ψυχής στη φύση (“il comprenait la nature, et voyait l'âme ou elle est, c' est-a-dire partout”), όπως περιγράφει ο Ταιν για τον Λαφονταίν (ό.π.:166–167) αλλά και, στη γραμμή της δαρβινικής λογικής, αποκάλυψε την ενστικτώδη φύση εγγενή στον άνθρωπο που τον εξομοιώνει με τα ζώα. Έτσι, τα ζώα του Ροΐδη υπερβαίνουν σε χαρακτήρα και φυσικά χαρίσματα τον άνθρωπο λειτουργώντας ως υποδειγματικές διορθώσεις των ανθρώπινων ηθών: Ο πίθηκος Θωμάς εξαιρετική εξυπνάδα και μιμητική δεξιότητα, ο σκύλος αγάπη και αφοσίωση, το άλογο λογική και ευαισθησία, η γάτα χάρη και αριστοκρατικότητα και η κότα τη σοφία και την καρτερικότητα της πιστής συζύγου που συγχωρεί τον άπιστο κόκορα.

Δαρβίνειο πνεύμα στην “Ιστορία ενός αλόγου” (1894)

Η “Ιστορία ενός αλόγου” αναφέρεται στη σχέση του αλόγου Ζαναμπέτη με ένα μικρό παιδί, τον Τσέκο. Το άλογο υιοθετεί μια προστατευτική, σχεδόν πατρική και κατά συνέπεια ανθρωπομορφική στάση απέναντι στο παιδί, η οποία υπερβαίνει τον άλογο και ζωώδη χαρακτήρα του· ενώ η μανιώδης και βίαιη εξόντωση του ζώου από τον μέθυσο πατέρα του παιδιού και την παρέα του αποκαλύπτει το κτηνώδες στοιχείο της ανθρώπινης φύσης. Ο μετωνυμικός άξονας έλλογο/άλογο θα αποδώσει ζώο και άνθρωπο με ανθρωπομορφικά και ζωομορφικά χαρακτηριστικά αντιστοίχως, απηχώντας τις ευρύτερες δαρβινικές απόψεις της περιόδου που αποκάλυπταν τη ζωώδη προέλευση του ανθρώπου.

Το διήγημα εκτυλίσσεται στην Ερμούπολη της Σύρου. Η αφήγηση χωρίζεται σε δύο ευδιάκριτα μέρη, Α' και Β'. Το Α' μέρος λειτουργεί ως εισαγωγικό του Β' καθώς μέσα από το χρονικό μιας αλυσίδας γεγονότων και σκηνών του συριανού βίου αιτιολογείται το πώς βρέθηκαν τα άλογα στη Σύρο και κατά συνέπεια το άλογο της ιστορίας που ακολουθεί. Η αιτιολόγηση αυτή, κατ' ουσία σατιρική ανάλυση δεδομένων, θέτει το κοινωνιολογικό και εθιμικό πλαίσιο του φόντου της αφήγησης πάνω στο οποίο προβάλλεται η ιστορία.¹⁰ Έτσι το Α' μέρος αποτελείται πρώτον από μία πραγματεία ή ψευδοπραγματεία περί γυναικών· και δεύτερον από το σύντομο χρονικό γεγονότων τα οποία αιτιολογούν την αγορά των αλόγων. Τα άλογα αγοράζονται για να χρησιμοποιηθούν για τη μεταφορά των κυριών στη λέσχη χορού προκειμένου να μη λερώνουν τα υποδήματά τους.

⁹ H. Taine, *La Fontaine et ses fables*, ό.π.:206: “Ainsi préparé au beau style, il écrit en homme du monde, avec la correction et l'art d' un académicien; il présente ses bêtes au public sans descendre à leur niveau; il reste digne [...] il orne la science” (η έμφαση δική μου).

¹⁰ Βλ. και σχετική παρατήρηση Σ. Μενάρδου περί της υπάρξεως “βάθο[υ]ς της εικόνας” στις ιστορίες ζώων του Ροΐδη, (1918:19).

Το χρονικό των γεγονότων καταγράφεται ως κοινωνική μελέτη των ηθών και εθίμων της Συριανής κοινωνίας από τον ομοδιηγητικό αφηγητή που καταθέτει τα γεγονότα ως αυτήκοος μάρτυρας και με την ακρίβεια του επιστήμονα-παρατηρητή. Η πόλη απεικονίζεται με μια νατουραλιστικής υφής χαρτογράφηση των κοινωνικών αντιθέσεων αντιπαραβάλλοντας τη λείψχη χορού των νεόπλουτων συριανών με το δυσώνυμο μαχαλά “καλούμενο[ς] ‘Καλυβάκια’” (Ροϊδης, 1894:23). Ενώ σατιρικά καταδεικνύεται η γελοσιότητα του επαρχιώτικου νεοπλουτισμού και του ευρωπαϊκού μιμητισμού (άφιξη αγγλικού πλοίου) των κατοίκων της Ερμουπόλεως που οδήγησε στη μεταφορά αμαξών και αλόγων καθώς και Ιταλών αμαξηλατών στο νησί.

Η εμβόλιμη χρήση μη λογοτεχνικού υλικού σε ένα κείμενο το οποίο κατά την πρόθεση και την τελική του έκβαση είναι λογοτεχνικό, είναι συγκρίσιμη με το νατουραλιστικό κείμενο το οποίο επίσης συγκλίνει διαφορετικούς λόγους, φιλοσοφικούς, αισθητικούς, επιστημονικούς και λογοτεχνικούς (Baguley, 1990:6–7). Παράλληλα η ορθολογιστική και αναλυτική τεκμηρίωση των κοινωνικών δεδομένων κατάγεται αφενός από το Κοραϊκό “τέλος του ψεύδους της Μυθιστορίας” το οποίο προβάλλει αξιωματικά την πραγματολογική τεκμηρίωση γεγονότων (παροχή ιστορικών πληροφοριών για τον τόπο, το χρόνο και τα πρόσωπα) προκειμένου να παραχθεί “η ηδονή του αναγιγνώσκοντος: [...] ηδονήν αξίαν λογικού ζώου” (Κοραής, 1984:24) και συνάδει με τον “αισθητικό κανόνα της αληθοφάνειας” του Β’ μισού του 19ου αιώνα (Αγγελάτος, 2006:160)· ενώ αφετέρου οικοδομεί εκείνη την αλυσίδα αιτίων και αιτιατών που θα μπορούσε να συσχετιστεί με το ζολαδικό ντετερμινισμό του *Roman Experimental* και την πειραματική μέθοδο η οποία αναζητά τις σχέσεις και τα αίτια οι οποίες διέπουν τα φαινόμενα (Zola, 1964:3, 10).¹¹ Στη γραμμή της θετικιστικής/επιστημονικής παράδοσης του 19ου αιώνα, ο Ζολά δανείζεται από τον Claude Bernard τον όρο ζωικό *circulus*, εκείνη τη λειτουργία η οποία μέσω του κυκλοφορικού συστήματος διά του αίματος προσβάλλει όλα τα μέρη ενός οργανισμού, τον οποίο και μεταφέρει αναλογικά επί του κοινωνικού σώματος (ό.π.:28). Το *circulus* του Ζολά ουσιαστικά εισάγει στη λογοτεχνία ένα είδος ομοιομορφισμού μεταξύ των φαινομένων που εν γένει παραπέμπει στις Δαρβινικές θεωρίες του μεταμορφισμού

¹¹ Βλ. τη σχετική διατύπωση του Ζολά *Πειραματικό μυθιστόρημα (The Experimental Novel)*, 1964:3 και 10 (μτφ. δική μου): Η πειραματική μέθοδος “συνίσταται στην ανεύρεση των σχέσεων οι οποίες διέπουν ένα οποιοδήποτε φαινόμενο και το συναρτούν με την εγγύτερή του αιτία ή με άλλα λόγια προκαθορίζοντας τις αναγκαίες συνθήκες για την εμφάνιση ενός φαινομένου” και καθορίζει ότι υπάρχει πάντα “μια αναγκαία διασύνδεση μεταξύ των πράξεων και των αιτίων τους”. Η πειραματική μέθοδος, της οποίας την εφαρμογή επαγγέλλεται ο Ζολά στο συγκεκριμένο κείμενο και η οποία προέρχεται από τη μελέτη του Claude Bernard, *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (1865) υποστηρίζει τον αναλογικό συγκρητισμό των φαινομένων και την αναζήτηση της προέλευσής τους σε μια κοινή φυσική ή υλική συνθήκη, όμοια για τα έμψυχα και άψυχα όντα. Την αντίστοιχη άποψη διατυπώνει και ο Δαρβίνος στην *Καταγωγή των ειδών* (1859) χρησιμοποιώντας τις ευρέως διαδεδομένες θεωρίες του Charles Lyell (1797–1875), στο έργο του *The Principles of Geology* (1830–1833), περί ομοιομορφισμού (uniformitarianism), την υπόθεση, στη φιλοσοφία της επιστήμης, ότι όλες οι φυσικές διαδικασίες που λειτούργησαν στο μακρινό παρελθόν είναι οι ίδιες με αυτές του σήμερα και περί της διαδοχικής εξέλιξης των φαινομένων (gradualism) και της αιτιολογικής ερμηνείας τους. Στο Κάρολος Δαρβίνος, *Η Καταγωγή των ειδών*, 1997:375–406.

(transformation – transformisme) και στο νόμο της αλληλεξάρτησης των φαινομένων (Δαρβίνος, 1997:111), αίροντας τα όρια ανάμεσα στην κοινωνία και τη φύση, ανάμεσα σε διαφορετικά είδη και τάξεις κοσμικής οργάνωσης.¹²

Τρία χρόνια μετά από τα παραπάνω συμβάντα, ο αφηγητής βρίσκεται άεργος στη Σύρο όπου συναντά τον “παλαιόν” του “διδάσκαλον της ζωγραφικής κ. Creuzer” (Ροΐδης, 1894:25). Ο Creuzer αποτελεί δραματοποιημένη persona της Ροΐδειας αισθητικής του αισχρού και του γελοίου.¹³ “Είχεν επιδοθή, [...]εις παράστασιν λαϊκών σκηνών, ζωγραφίζων ψαροπόλας, τηγανιστάς σκοτιών, αγυιόπαιδας της άνω Σύρου [...] μεθυσμένους καλόγηρους, γραιάς σαβανώτριας και επαίτας αναπήρους” καθώς και στην απεικόνιση των εξαθλιωμένων ίππων του στάβλου οι οποίοι αντιπαραβάλλονται “προς τους ευτραφείς βουκεφάλους του Φειδίου” (ό.π.:25).

Αντιπαραθέτοντας υψηλή με χαμηλή τέχνη, η αφήγηση μετατοπίζεται από το χώρο της λέσχης χορού στο στάβλο και από το εθιμικό “δίκαιο” της κοινωνίας των νεόπλουτων σ’ εκείνο που διέπει τη ζωή στις παρυφές της κοινωνίας και της πόλης και διαμορφώνεται από τη σχέση ανάμεσα σε ζώο και άνθρωπο που εκφέρεται ως Σπενσεριανός αγώνας για την επιβίωση. Έτσι το κείμενο λειτουργεί και ως κάτοπτρο των κοινωνικών προεκτάσεων του αγώνα για την επιβίωση, τις οποίες ο συγγραφέας φαίνεται να γνωρίζει πολύ καλά ήδη από το δοκίμιό του για τον Α. Βλάχο (Ροΐδης, 1871:362). Εδώ ο αναλογικός συνταυτισμός ζώου και ανθρώπου ενεργοποιεί τον μετωνυμικό άξονα άλογο/έλλογο για να υπηρετήσει την αισθητική γραμμή του “αναδεικνύειν και αποτραχύνειν τας γελοίας γραμμάς του υπαρκτού προτύπου” της αριστοκρατικής κοινωνίας της Σύρου και να καταδείξει ότι “αι έμπουσαι και αι λάμμαι είναι πλάσματα ουχ ήττον ιδανικά της Αφροδίτης των Μεδίκων” (ό.π.:41).

Το άλογο, Ζαναμπέτης, είναι μια ακριβώς τέτοια εκδοχή αντι-εξιδανίκευσης και εξετάζεται σε σχέση προς το “το δεκαπενταετές παιδάριον καλούμενον Τσέκος, τέκνον μεθύσου Ιταλού πρόσφυγος υπηρετούντος εις τον σταύλον” (Ροΐδης, 1894:26). Ο Ζαναμπέτης, ο οποίος είχε αγοραστεί “ευθυνά [...] διά μόνην του χαρακτήρος την αγριότητα και δυστροπίαν” (ό.π.:26) διακρίνεται από τα λοιπά ζώα του στάβλου κυρίως για το χαρακτήρα του ο οποίος αποδίδεται με ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά, όπως μετωνυμικά υποβάλει το όνομά του. Πράγματι, άλογο και παιδί αναπτύσσουν μια ιδιαίτερα τρυφερή σχέση αλληλοπροστασίας, ανάλογη με εκείνη πατέρα παιδιού, η οποία υπερβαίνει την ειδολογικής τάξης διάκριση ανάμεσα στη ζωική και την κοινωνική οργάνωση. Το άλογο παίζει με το παιδί, φυλάσσει την τροφή του για να του την προσφέρει και το προστατεύει από τον παραλογισμό και το κτηνώδες πάθος των ανθρώπων οι οποίοι αποδίδονται με ζωομορφικά χαρακτηριστικά — του μέθυσου πατέρα καθώς και του εγκληματία Λούρου, κλέφτη, “βιαστού επταετούς κορασίδος, [...] και εν ανάγκη μαχαιροβγάλτου” (ό.π.:27).

¹² Στο Α’ μέρος άλλωστε, η κλιμάκωση αιτίων και αιτιατών που επιφέρει την πολιτισμική αλλαγή της αγοράς των αμαξών επέρχεται με την άσκηση φυσικών πιέσεων (φαγητού, συζυγικών καθηκόντων) από μέρους των νέων εκκλησιαζουσών της Ερμούπολης.

¹³ Η οποία, στη διαμάχη με τον Βλάχο, αντιπαρατίθεται στην “υψηλή εκδοχή” μετάπλασης της πραγματικότητας και οδηγεί στο “είδος χαμηλή εκδοχή ιδανικού”, Βλ. Δ. Αγγελάτος, 2003:114–115.

Το μετωνυμικό δίκτυο του ελλόγου/άλογου/αλόγου υποβάλλει την εναλλαγή ρόλων μεταξύ ζών και ανθρώπων. Έτσι εύλογα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το κείμενο εγκαθιδρύει το ζολαδικής προέλευσης *circulum* ανάμεσα στη ζωική και την κοινωνική τάξη και διανοίγεται προς τις δαρβίνειες επεξεργασίες της αλληλεξάρτησης των ειδών.¹⁴ Άνθρωποι και ζώα θα υπερβούν τα ειδολογικά όριά τους επιβεβαιώνοντας στη δαρβίνεια άποψη ότι “ο άνθρωπος κατάγεται από μια κατώτερη μορφή” ζώου (Δαρβίνος, [1871] χ.χ.:32 και 169).

Έτσι ο ανθρωπόμορφος Τζαναμπέτης θα δολοφονηθεί βάνουσα από τους ανθρώπους κατά την ύστατη προσπάθειά του να γλιτώσει το παιδί από τον κτηνώδη ξυλοδαρμό του πατέρα του. Ο εν μέρει σουίφτιας καταγωγής Ζαναμπέτης διαθέτει στοιχεία από τη σοφία των Χούννιν καθώς και εκείνη την απόσταση που τον διαχωρίζει από την κοπρώδη κοινωνία των Γιαχού (ανθρώπων) (Crane, 1961:300–307). Άλλωστε εκείνος είναι που κλωτσά και εκσφενδονίζει τον μέθυσο πατέρα στην κοπριά αναλαμβάνοντας το ρόλο του πατέρα προστάτη. Ζώο και άνθρωπος ανταλλάσσουν χαρακτηριστικά. Ο Ζαναμπέτης αποδίδεται με ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά, έχει “ανθρώπινον σχεδόν βλέμμα” (Ροϊδης, 1894:27) και ο πατέρας με το είδος του ζωομορφισμού που προέρχεται από το ζολαδικό, λομπροζικής καταβολής μοτίβο του ανθρώπινου κτήνους (Λομπρόζο, 2002:52–53). Το είδος εξάλλου της περιγραφής του αλόγου και των ανθρώπων με όρους ανθρωπομορφικούς και ζωομορφικούς αντίστοιχα, παραπέμπει στο δαρβίνειο best-seller του 1872, *The Expression of Emotions in Man and Animals*, όπου τα ζώα περιγράφονται με όρους ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Κινούμενο στα μεθόρια ζωικής και ανθρώπινης τάξης, το άλογο διατηρεί μια αμφίδρομη σχέση με την ανθρώπινη κοινωνία. Την υπηρετεί, τρέφεται και εντέλει καταστρέφεται από αυτήν. Ζει υπό τον κανόνα ενός προαναγγελθέντος θανάτου αφού έτσι και αλλιώς θα οδηγηθεί στο σφαγείο. Ως κατώτερο βιολογικό ον υποτάσσεται στους φυσικούς κανόνες, το νόμο της επιβίωσης του ισχυρότερου. Ως όμως αντιστικτικό ανάλογο της σχέσης με τον μέθυσο πατέρα και εξαιτίας της “παρά φύσιν” σχέσης του με το παιδί μπορεί να ελέγχει τα ένστικτά του, να φυλάσσει, για παράδειγμα την τροφή για το παιδί, υπερβαίνοντας το φυσικό νόμο του αγώνα για την επιβίωση, πράγμα που επισφραγίζεται και με την αυτοθυσία του στο βωμό της υπεράσπισης του παιδιού, Τσέκου.

Ο Ζαναμπέτης είναι ένα ον με ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία, αντιφατική. Διαθέτει όλες τις αντινομίες που προσιδιάζουν στο ανθρώπινο είδος: ευγένεια, τρυφερότητα προς το παιδί και ταυτόχρονα την αγριότητα και τη δυστροπία που τον εξομοιώνει με τα προαναφερθέντα ανθρώπινα κτήνη. Διαφέρει όμως από τα τελευταία καθώς εκδηλώνει τη βιαιότητα μόνο για να αμυνθεί. Χαρακτηρίζεται από την κοινή λογική που απουσιάζει από τα μαινόμενα ανθρώπινα κτήνη επιβεβαιώνοντας τη ροϊδεια ρήση του “απατώνται οι θεωρούντες άλογα τα ζώα” (Ροϊδης, 1897:219). Διαθέτει τη

¹⁴ Στο δαρβίνειο κείμενο η επεξεργασία των συγκεκριμένων εννοιών γίνεται μέσα από ένα επίσης ευρύ πλέγμα μεταφορών και αναλογιών, όπως έχει δείχθει από μελετητές όπως η Gillian Beer, 2000:33 και 76–96 αντίστοιχα και George Levine, 1991:1–23.

δαρβίνεια σοφία της φύσης: της φυσικής επιλογής. Η αμοιβαιότητά του με το παιδί, φορέα της εξέλιξης, είναι σχεδόν φυσικής τάξης. Όντας λιγότερο άλογο από ζώο και περισσότερο έλλογο από τον άνθρωπο, ο Ζαναμπέτης ανήκει σε εκείνα τα θαυμαστά δημιουργήματα της φύσης τα οποία, κατά τον Δαρβίνο φέρουν τη “σφραγίδα μιας πολύ ανώτερης τέχνης” (Δαρβίνος, 1997:109). Αποτελεί το αισθητικό εκείνο μηχάνημα το οποίο, κινούμενο στον άξονα άλογο/έλλογο, στηρίζει μετωπικά τη διορθωτική των ανθρωπίνων ηθών σάτιρα του Ροΐδη ενώ λειτουργεί και ως μεταφορά του επιστημονικού πνεύματος της εποχής. Είναι το υβριδικό “ίνδαλμα” μιας παλιμψηφστης αισθητικής η οποία στηρίζεται “εν τω συνδυασμώ αναλογίαν και αρμονίαν” ενός “συνδυαστού φαντασίας και μνήμης”, παράγοντας με τον τρόπο αυτόν υβριδικές μορφές, “τον ιπποκένταυρον, σάτυρον ή σειρήνα”, κατά το αισθητικό όραμα του Ροΐδη του 1900 (Ροΐδης, 1900:302).

Βιβλιογραφία

Baguley, 1990

David Baguley, *Naturalistic fiction: the entropic vision*, Cambridge: Cambridge University Press.

Breer, 2000

Gilian Breer, “Pleasure like a tragedy’: imagination and the material world” και “Analogy, metaphor and narrative in *The Origin*”, στο *Darwin’s Plots, Evolutionary Narrative in Darwin, George Eliot and Nineteenth-Century Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 33 και 76–96 αντίστοιχα.

Crane, 1961

R. S. Crane, “The Rationale of the Fourth Voyage”, στο Robert A. Greenberg (επιμ.), Jonathan Swift, *Gulliver’s Travels, an Annotated Text with Critical Essays*, New York: W. W. Norton, σελ. 300–307.

Furst and Skrine, [1971] ²1990

Lilian R. Furst and Peter N. Skrine, *Νατουραλισμός*, μτφ. Λία Μεγάλου, Αθήνα: Ερμής.

Levine, 1991

George Levine, *Darwin and the Novelists, Patterns of Science in Victorian Fiction*, Chicago, London: University of Chicago Press.

Taine, [1860] 1932

H. Taine, *La Fontaine et ses fables*, Paris: Librairie Hachette.

Zola, [1880–1] 1913

Émile Zola, *Une Campagne*, Paris: Charpentier, 1913.

- Zola, [1893] 1964
Émile Zola, *The Experimental Novel*, αγγλική μτφ. French Belle M. Sherman, New York: Haskell.
- Αγγελάτος, 2003
Δημήτρης Αγγελάτος, *Πραγματικότητας και Ιδανικών, Ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας της αληθοφάνειας (1857–1901)*, Αθήνα: Μεταίχιμο, 2003.
- Αγγελάτος, 2006
Δημήτρης Αγγελάτος, “Πλησίασι[ς] του φυσικού’ και ‘αριθμητική συμμετρία’: ένα θεωρητικό πλαίσιο για την τέχνη και τη λογοτεχνία στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα”, στο Παντελής Βουτουρής, Πώργος Γεωργής, επιμ., *Ο Ελληνισμός στον 19ο αιώνα, ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 160–206.
- Δαρβίνος, [1859] 1997
Κάρολος Δαρβίνος, *Η Καταγωγή των ειδών*, μτφ. Ομάδα Δ.Ε.Π. Τμήματος βιολογίας Πανεπιστημίου Πατρών, προλ. Σ. Ν. Αλαχιώτης, επιμ. Σ. Α. Σκαρτσής, Πάτρα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών.
- Δαρβίνος, [1871], χ.χ.
Κ. Δαρβίνος, *Η καταγωγή του ανθρώπου*, том. 1, μτφ. Γιάννη Ν. Βιστάκη, επιμ. Κ. Μετρινού, Αθήνα: Εκδόσεις Αναγνωστίδη.
- Κοραΐς, [1804] 1984
Αδαμάντιος Κοραΐς, “Εἰς τὴν ἐκδοσὶν (1804) τῶν *Αἰθιοπικῶν* του Ηλιοδώρου Προλεγόμενα, Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου”, στο Αδαμάντιος Κοραΐς, *Προλεγόμενα στους αρχαίους ἑλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, τόμ. Α’, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1984:1–56.
- Λομπρόζο, [1876] 2002
Τσεζάρε Λομπρόζο, *Ο Εγκληματίας άνθρωπος*, μτφ. Μπάμπης Άννινος, εισ. Γιάννης Πανούσης, Αθήνα: Κάκτος.
- Μέναρδος, [1917] 1918
Σίμος Μενάρδος, *Εμμανουήλ Ροΐδης, Διάλεξις εις τον Παρνασσόν γενόμενη την 22 Φεβρουαρίου 1917*, Αθήνα: Εστία, 1918.
- Μονταΐνι, [1580] 1983
Μισέλ ντε Μονταΐνι, *Δοκίμια*, 2 τόμ., μτφ. Φίλιππος Δρακονταειδής, Αθήνα: Εστία.
- Ροΐδης, 1900
Ε. Ροΐδης, “Διατί δεν έχει η σημερινή Ελλάς φιλολογίαν”, Ε’, ό.π.:302–305.
- Ροΐδης, 1871
Ε. Ροΐδης, “Άγγελου Βλάχου κωμωδία”, *Άπαντα*, том. Β’, επιμ. Άλκης Αγγέλου. Αθήνα: Ερμής, 1978:28–52.
- Ροΐδης, 1877
Ε. Ροΐδης, “Περί συγχρόνου εν Ελλάδι κριτικής”, *Άπαντα*, τόμ Β’, ό.π.:246–285.
- Ροΐδης, 1893
Ε. Ροΐδης, “Ιστορία μιας Γάτας”, *Άπαντα*, том. Δ’ ό.π.:392–404.
- Ροΐδης, 1894
Ε. Ροΐδης, “Ιστορία ενός αλόγου”, *Άπαντα*, том. Ε’, ό.π.:18–31.
- Ροΐδης, 1896
Ε. Ροΐδης, “Ιστορία ενός τουφεκισμού”, *Άπαντα*, τόμ. Ε’, ό.π.:159–171.
- Ροΐδης, 1897
Ε. Ροΐδης, “Ιστορία ορνιθώνος”, *Άπαντα*, том. Ε’, ό.π.:218–222.